

דפנה מרקמן סינמנס, הייחוד של עבודה קבוצתית באמנות

העבודה הקבוצתית באמנות פלאסטית היא תהליך של הסמלה חזותית משותפת, זו או תלת ממדית. בתום העבודה ובמהלכה מתאפשרים תהליכי התבוננות רפלקטיבית קבוצתית בתהליך ובתוצר. בתהליכי יצירה קבוצתיים יש לכלל המשתתפים ביטוי, גם כאשר הם בוחרים לא לדבר. הביטוי הצורני כולל מרכיבים כמו צבע, צורה וקומפוזיציה. פחו מאיים להתייחס לתופעות הללו מאשר לתכנים הפנימיים והתקשורתיים המיוצגים על ידיהם. למשתתפים יש אפשרות לבחור להתייחס ברמה פנומנולוגית ולא ברמה של פירוש.

ביצירה המשותפת כלולים מרכיבים פרקטיים התורמים למוחשיותו של התהליך והתוצר. מצב זה מאפשר פעילות הכרתית הן ברמה נמוכה וקונקרטי, והן ברמה גבוהה ומופשטת יותר שיכולה לנבוע מהתבוננות רפלקטיבית ודיון קבוצתי. התוצר הקבוצתי הוא תופעה ממשית שתופסת מקום בחלל ואינה תלויה בזמן כמו סמל שמיעתי או תנועתי. לאחר שציליל נדם, או תנועה הסתיימה הן לא נוכחות להתבוננות היוצרים. התוצר החזותי נשאר נוכח להתבוננות. כתוצאה מכך אפשר לחזור לתוצרים קבוצתיים בעתווי זמן שונים ולהשוות בין תוצרים משלבים שונים של הקבוצה. התוצרים מהווים תיעוד ויזואלי ומוחשי הן של התפקוד של כל משתתף בקבוצה והן של האינטראקציה הקבוצתית.

להסמלה חזותית יש תפקיד מרכזי בהתפתחות תהליכים אינטרסובייקטיביים הכרתיים ונפשיים. החל מהלידה התהליכים האינטרסובייקטיביים מתבססים בעיקרם על מבט, צליל ומגע הדדיים. בהמשך, כאשר נוספת השפה כאמצעי תקשורת, המרכיב החזותי באינטראקציה נשאר שריר וקיים. המראה של האדם, הבעותיו ותנועותיו משפיעים על האופן בו אנו מבינים אותו, לצד המילים שהוא אומר.

על פי קליין, וויניקוט, ומחקרים התפתחותיים (פונגי וטרגט, בבה ושות, 2002), התפתחות יכולת ההסמלה תלויה תלות הדדית בקונטקסט של יחסי האובייקט בהם היא מתרחשת. אופן הסמלת היחסים משפיע על התפתחות יחסי האובייקט העתידיים וחוזר חלילה. ההסמלה החזותית מתפתחת לפני ההסמלה השפתית. התינוק יכול לדמיין את האם מגיעה אליו כאשר הוא זקוק לה, עוד בטרם יש שפה לרשותו.

עצם העיסוק בעבודה יצירתית קבוצתית מגייס את הכוחות הפרודוקטיביים של הקבוצה. המנחה יכול להציע אופני עבודה חדשים שמאפשרים התנסות באופני תקשורת פחות מוכרים. למשל, לא לאפשר

מלל בעת התהליך. ההתנסויות החדשות פותחות אפשרויות לא מוכרות בדפוסי התקשורת של המשתתפים.

על פי ויניקוט התינוק מכיר את עצמו מתוך המבט של האם המשקף את תפיסתה אותו: "מה רואה התינוק כשהוא מסתכל בפני האם? טענתי היא שבדרך כלל התינוק רואה את עצמו" (ויניקוט, 1995, עמ' 129). בעבודה קבוצתית התהליך והתוצר מהווים מראה מוחשית שקשה להתעלם ממנה, לאופני התקשורת של המשתתפים בתהליך הקבוצתי לצד הביטוי האישי של כל אחד. דפוסים תקשורתיים שהשתתף לא מודע אליהם, מקבלים ביטוי מוחשי. למשל, כששתתף חושש לקחת מקום בקבוצה, השטח שלו על הדף יהיה מצומצם ביחס לשטח שמשמש משתתפים אחרים.

תהליכי הסמלה חזותית הם תהליכי חשיבה ראשוניים, לעומת הסמלה מילולית המבוססת בעיקרה על תהליכי חשיבה משניים. פינחס נוי ראה בתהליכי חשיבה ראשוניים ותהליכי חשיבה משניים שתי צורות עיבוד שונות במהותן, ולא דווקא היררכיות. הוא מדמה אותן לשתי תוכנות שונות באותו מחשב, כאשר כל תוכנה מעבדת את הנתונים לפי עקרונות ארגוניים שונים (נוי, 1999, עמ' 111). לדעתו: "ברוב המקרים הפעילות המארגנת והמסדירה של התהליך הראשוני היא בלתי מודעת, בעוד שהפעילות של התהליך המשני היא מודעת, ולכן חשופה לאפשרות של התבוננות, תכנון למידה וביקורת" (נוי, עמ' 117-116, שם). נוי ראה את התהליכים המשניים כ"בעלי אוריינטציה למציאות" ואת התהליכים הראשוניים כ"מרוכזים סביב העצמי". הוא ראה בגמישות במעבר בין שתי צורות החשיבה הנ"ל מאפיין מרכזי של תהליכים יצירתיים. במהלך עבודה קבוצתית הפעילות מבוססת על תהליכי חשיבה ראשוניים. בהתבוננות הקבוצתית מתאפשר עיבוד שניוני של תהליך היצירה.

המאפיינים הייחודיים של תהליכי הסמלה חזותית

1. הסמל החזותי יותר קרוב למסומל ביחס לסוגי סמלים אחרים. אני חושק בגלידה, סמל הגלידה שאני מדמיין דומה לגלידה הממשית. הקשר בין המילה גלידה לגלידה הוא עקיף, מופשט, ומורכב יותר. אין קשר מוחשי בין האותיות ג' ל' י' ד' ו' ה' לגלידה עצמה.

הקרבה של הסמל למסומל קיימת גם בתהליך היצירה. למשל, כשהיוצר מכה בחומר כביטוי לתוקפנות, פעולתו תוקפנית. החומר מאפשר פורקן של רגשות תוקפניים שאינם יכולים לבוא לידי

ביטוי באופן לגיטימי במציאות. פעולת ההכאה בחומר יותר קרובה ודומה להכאה ממשית מאשר דיבור או שירה על אירוע אלים.

תהליכי הסמלה חזותית דומים באופיים לתהליכי ההסמלה הראשוניים בהתפתחות האנושית. בסמלים הללו עדיין אין הבחנה ברורה בין סמל למסומל. חנה סגל כנתה סמלים אלו 'symbolic', 'Segal, 1990) equation'. בהסמלה חזותית מתאפשרת הסמלה ברמה ראשונית, יחד עם היכולת להתבונן התבוננות רפלקטיבית בתוצריה. ההתבוננות הרפלקטיבית בתהליך ההסמלה ובתוצר מאפשרת התפתחות ברמת ההסמלה מסמלים לא מפותחים, לסמלים מפותחים יותר בהם יש הבחנה ברורה יותר בין סמל למסומל. לדוגמא, סגל ספרה שמטופל שלה הפסיק לנגן בכינור בעת שהיה בהתקף פסיכוטי. לשאלתה מדוע אינו מנגן ענה "את רוצה שאאונן בפומבי?". בהתקף הפסיכוטי הנגינה הפכה בלתי נפרדת מהמסומל – אוננות. לכן תהליך ההסמלה אבד ממשמעותו.

2. הסמל החזותי הוא קונקרטי. ניתן להתבונן בו, לגעת בו ולחזור להתבונן בזמנים שונים. אנשים נוטים לזכור סמלים ויזואליים שעלו בדמיונם, או בחלומותיהם. העוצמה הקשורה במוחשיות של הסמל החזותי מקלה על היכולת להתייחס אליו ולזכור אותו ולהשתמש בו לעיבוד תכנים מנטאליים.

3. ביצירת סמל חזותי חווית המגע מצטרפת לתהליך המנטאלי ומוסיפה את תרומתה הנפשית וההכרתית. התהליך הוא רב חושי. המרכיב הפרקטי של עבודה פיזית תורם למוחשיות התהליך.

4. הסמל החזותי נתפס באופן מיידי ומהיר לעומת סמלים אחרים. יותר איטי לקלוט משפט המתאר נוף מאשר תמונה המתארת את אותו הנוף. מוסיקה או ריקוד נקלטים באופן תהליכי, לאורך זמן. הדימוי החזותי נקלט באחת ונותן במבט אחד מידע רב וכולל. התמציתיות, הכוליות והמיידיות בה נתפס הסמל החזותי מגבירה את עוצמת ההשפעה שלו על המתבונן ועל היכולת לזכור את הדימוי, לחוש ולחשוב בעקבותיו.

5. בתהליך תצורת הסמל החזותי יש אפשרות להתבונן בסמל המתהווה. תצורת הסמל וההתבוננות בסמל המתהווה, הם תהליכים כמעט חופפים. יוצר הסמל יכול לנוע בגמישות בין תהליך התצורה הממשית של הסמל, להתבוננות בסמל המתהווה, להמשיך ביצירה בעזרת המידע שמקורו בהתבוננות, עד לשלב בו הוא חש שהתהליך הגיע לסיומו. מתאפשר מעבר מתמשך וגמיש בין רמות מודעות שונות ובין תהליכי חשיבה ראשוניים ומשניים. כתוצאה מכך ההתייחסות של היוצר לסמל

המתהווה דומה באופייה לתהליך אינטרסובייקטיבי בו כל אחד מהמשתתפים, היוצר והסמל, תורמים לתהליך היצירה הכולל תהליכים אינטרסובייקטיביים, הן בין היוצר לסמל המתהווה, והן בין היוצר לבין אחרים המיוצגים במחשבתו. היוצר נמצא בתנועה מתמדת בין המוחשי – החמרים, המגע והתוצר, ובין המופשט – מחשבות ורגשות; מודעות ושאינן מודעות. תהליך כזה מחייב את היוצר להיות ער לתכנים שאינם נגישים לו בעת שאינו יוצר.

6. הסמל החזותי מאפשר תקשורת עם הסביבה ללא מגבלות שפה, הן באמצעות התבוננות והן באמצעות הסמלה חזותית משותפת. המאפיינים של הסמלה חזותית אצל היחיד, מתקיימים גם כאשר תהליכי ההתבוננות, או תהליכי ההסמלה חזותית מתקיימים במשותף עם אדם אחד או יותר. כאשר ההסמלה החזותית היא קבוצתית, ההיבטים האינטרסובייקטיביים של התהליך מקבלים ביטוי מוחשי בתהליך המשותף ובתוצר. כאשר האדם יוצר לבדו, ההיבטים האינטרסובייקטיביים של התהליך מתקיימים במחשבתו. ההתבוננות הקבוצתית מאפשרת עיסוק בקשר בין התופעות המוחשיות של התוצר, לבין דפוסי התקשורת של המשתתפים בקבוצה ובחיים. מצב זה מאפשר התפתחות ברמת ההסמלה והמודעות של המשתתפים לדפוסי התקשורת, וכתוצאה מכך, שנוי ביחסים. שנוי בדפוסי היחסים יקבל ביטוי בתהליכי הסמלה חזותית משותפת עתידית. משתתפים בקבוצות לרוב טוענים שבמהלך העבודה לא היו מודעים כלל לקשר בין העשייה האמנותית לחיים עצמם.

סיכום

בעבודה קבוצתית באמנות הבלתי מוחשי הופך למוחשי, הבלתי זמין לפעילות הכרתית, הופך לזמין. כתוצאה מכך הבלתי מובן למובן. מצב זה מאפשר שינוי הן מתוך המודעות לתכנים לא מודעים, והן מתוך התנסות באופנים לא מוכרים של עשייה אמנותית משותפת.

כאשר סמל חזותי מתהווה במשותף מתאפשר, בנוסף לדיאלוג הפנימי ולתהליך הרפלקטיבי של כל אחד מהמשתתפים בתהליך, תהליך רפלקטיבי אינטרסובייקטיבי הכולל את המאפיינים התקשורתיים של המשתתפים. מתהווה תוצר קונקרטי הניתן להתבוננות רפלקטיבית. מצב זה מאפשר התבוננות והכרת היחסים של המשתתפים באופן שונה מאופני תקשורת אחרים. השוני בולט במיוחד לעומת אינטראקציות מילוליות שאינן כוללות תיעוד מוחשי של האינטראקציות הניתן להתבוננות רפלקטיבית.

תהליך זה יכול להניע שנוי ברמת הסמלה, וכתוצאה מכך, בדפוסי היחסים של המשתתפים.

כאשר נוצר שינוי בדפוסי היחסים הוא יקבל ביטוי מוחשי בעבודות קבוצתיות עתידיות.

ביבליוגרפיה

ויניקוט, ד. ו. 1995, *משחק ומציאות*, הוצאת עם עובד, תל אביב.

מרקמן סינמנס, ד. 1994, תאור מודל של התערבות על-ידי טיפול באמצעות אמנות בקבוצות הורה-ילד, לילדים מעוכבי רישום, *תרפיה באמצעות אמנויות*, כרך 1 (2) 34-50.

נוי, פ. 1999, *הפסיכואנליזה של האמנות והיצירתיות*, מודן, הוצאה לאור, ת"א.

Atwood, G. E., Stolorow, R. D., 2004, *Faces in a Cloud, Intersubjectivity in Personality Theory*, A Jason Aronson Book, Rowman and Littlefield Publishers, Inc, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford.

Beebe, B., Knoblauch, S., Rustin, J., Sorter, D. 2005, *Forms of Intersubjectivity in Infant Research and Adult Treatment*, Other Press, New York.

Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E.L., Target, M., 2002, *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*, Other Press, New-York.

Klein, M. 1930, The Importance of Symbol-Formation in the Development of the Ego, pp. 219-232, in: Klein, M. 1975, *Love, Guilt and Reparation and Other Works, 1921-1945*, Delacorte Press, Seymour Lawrence.

Markman Zinemanas, D., Gvuli Margalit, V. 2003, *Interaction in Art Projects as a Major tool in the Therapeutic Process*, The International Conference of Art-Therapy, Budapest.

Segal, H. 1991, *Dream, Fantasy and Art*, Tavistock/Routledge, New-York, London.

